

Életreform törekvések a német szakirodalomban

© PIRKA Veronika

ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar

pirka.veronika@ppk.elte.hu

Az életreform fogalmának értelmezési lehetőségei, a mozgalom irányzatai

Maga az életreform igen összetett jelenség, többféle értelmezési lehetősége van, egyrészt a társadalom, másrészt pedig az egyén felől nézve. Az életreform-mozgalmak értelmezésében létezik egy, a társadalom működését és változását szélesebb spektrumból átható magyarázat, illetve az egyén mentalitásában jelentkező átalakulás.

Az Európában és az Egyesült Államokban az 1880-as években jelentkező és kibontakozó urbanizáció és iparosodási folyamatainak különböző hatásaira fellépő „kritikai jelszó” (Németh, 2005a) az életreform. A jelentős technikai, gazdasági fellendülés a fejlett ipari kapitalizmus kibontakozásához vezetett. Az új energiaforrások (elektromos áram, kőolaj), az új iparágak (gépek gyártása, elektrotechnika, stb.), a modern infrastruktúra nemcsak az élet gazdasági, anyagi oldalát befolyásolta, hanem az emberek közötti emocionális együttélést és az embernek önmagukra vonatkozó reflexióját is. Közben átalakultak az emberek társadalmi és földrajzi kapcsolatai, a társadalmi szerkezet, az egyének és csoportok életmódja, magánélete, a munka- és lakásviszonyok, a társas kapcsolatok, a szabadidő-, étkezés-, és ruhaviselet rendje. A városi emberek nagy része életének korábbi periódusát faluban töltötte, így életformájuk ezen munka- és családi körülményekhez kapcsolódott; de a városba került gyárban dolgozó embereknek kellett adniuk korábbi életmódjukat és természethez kötődő életritmusukat. A modern ipari termelés munkarendjében az ember csak egy olyan „termelőeszköz” lett, akit könnyen le lehetett cserélni, ha nem megfelelően dolgozott. Az ember a tömegtermelés nyomán elveszítette saját munkaeszközeihez és a produktumokhoz fűződő személyes kapcsolatát. (Németh, 2005b) Az új létforma érzéketlenné tette a nagyvárosi embert, hisz eltávolodott a természettől, szétrombolta hagyományos évszázadok során kialakult kapcsolatrendszerét. Az atomizálódás, a lelki elszegényedés válságjelensége veszélybe sodorta az ember originalitását, és az emberben lakozó az élet különböző területein megnyilvánuló teremtőképességet. A modern ipari fejlődés eredményeként megjelenő *elidegenedés* folyamatát az életreform és a reformpedagógia kapcsolatát vizsgáló munkájában Ehrenhard Skiera a következőképpen részletezte:

- elidegenedés a modernizálódó városi környezettől,
- elidegenedés morálisan és kognitívan az emberi környezettől és a munkától,
- elidegenedés az individuumból,
- elidegenedés a vallástól,
- elidegenedés a politikai tevékenységtől (Skiera, 2005).

A gyárban dolgozó embertömeg létalapja a munka, az anyagi javak megszerzése lett. Az ezzel párhuzamosan kibontakozó urbanizációs folyamatok hatására a

mélyebb emberi kapcsolatok, a hagyományos emberi erkölcsi értékek, az ember közvetlen, és tágabb környezetével kialakított harmonikus viszony háttérbe szorult, ezáltal zavarhoz, az emberi lét dezorientációjához vezetett. Megbontotta a test, a lélek és a szellem korábbi egységét, felborította azok működésének egyensúlyát. Ezen folyamatok olyan erővel hatottak az emberek tudatára, szellemére, lelkeségére, hogy a természetes hármasság kapcsolat helyreállításához a természethez való visszatérést, mint orvosságot hirdették az életreform-mozgalmak képviselői. Az életreform követői közösségeket szervezve igyekeztek új válaszokat keresni ezekre a mélyreható egyre élesebben jelentkező problémákra, ezáltal megpróbálták ezeket a társadalmi változásokat elhárítani és lehetőség szerint korrigálni (Kerbs és Reucke, 1998).

A megjelenő társadalmi reformmozgalmakat azonban a Janus-arcú kettősség jellemezte: a társadalom egyik része a politika eszközével kívánta az államot, a társadalmat megváltoztatni; a másik része inkább az egyénben, annak világfelfogásában bekövetkező átalakulás árán, az emberi lét reformja útján kívánta a változást elérni, ez utóbbi jelenti szűkebb értelemben véve az életreform-mozgalmat (Németh, 2005b).

Maga a fogalom az 1890-es évek közepén keletkezett (Kerbs és Reucke, 1998. 73. o.), „Az életreform- mozgalom elsődlegesen – ember és természet, ember és munka, ember és Isten kapcsolatát – a menekülést a városból, a civilizáció-kritika jelszavát zászlaira tűző reformtörekvések sokszínű irányzatának összességét (kertváros építő, földreform, antialkoholista, továbbá vegetáriánus, természetgyógyászati, testkultúra-mozgalmak), komplex együttesét jelenti” (Németh, 2005a:70).

Az életreform fogalom mögöttes tartalma Wolbert szerint ennél tágabb, „...az életreform lényegében az 1900 táján kibontakozó korszakváltás koncentráltan jelentkező általános érvényű, innovációs alapjelensége” (Wolbert, 2001:20). Ez a mozgalom ugyanis célul tűzte ki az ember „gyógyítását”, felszabadítását a modern kor béklyói alól, „gyógyítást” kínált a szomatikus betegségek és az érzelmi-lelki elsivárosodás ellen; alternatívákat nyújtott, melyek a mindennapi életben és a mentalitásban is megjelentek. A társadalmi reformmozgalmak ezen ágának közös alapmotívuma a rousseau-i „Vissza a természethez!” gondolat, az ember benső világának feltárása, és törekvéseinek kifejeződése. Ezek a törekvések jelentek meg és ezek adják az életreform-mozgalmak alapmotívumait a különböző életmód-, testkultúra- mozgalmakban, a kertvárosépítésben, a természetes gyógy mód előtérbe kerülésében, a női- és ifjúsági mozgalmakban, a szexualitás újraértelmezésében, a földreform mozgalmakban, alkoholelles és egyéb reformkörök alapításában (Németh, 2002). *Reinhard Farkas* még ennél is tovább megy, szerinte az életreform célja „...a személyes életvezetés megváltoztatása és megújítása” (Farkas, 2008:11). A filozófiai orientáltságú *Kiss Endre* meglátása szerint az életreform nem más, mint a mindennapok, az élet esztétizálása és szakralizációja, egyfajta átfogó összemberi emancipáció (Kiss, 2005).

Az életreform-koncepció kialakulása, fejlődése

Az életreform az 1880-as évek táján jelentkező „kritikai” jelszóként terjedt el a köztudatban és a kutatásokban. A dolgozatban nemzetközi háttérként az életreform-mozgalom egyik legfejlettebb ágát, a német viszonyokat vizsgálom.

Az életreform és reformpedagógia közös háttérmotívumait *Ehrenhard Skiera* öt fő csoportba osztva vizsgálta. Ide sorolta az „új spiritualitást”, az ember és természet, illetve a kozmosz összetartozásának újszerű élményét keresőket, továbbá ide tartoznak még a teozófia és az antropológia követői, a művészetvallás, a távol-keleti szinkretizmus különböző formáinak adaptációt megvalósítók, a „reform-kereszténység”, a germán-újpogány mozgalmak és a „földi élet vallásának” hívei.

A német életreform-koncepció egyik elméleti szülőatyjának *Ludwig Klages* filozófiai érdeklődésű pszichológus tekinthető. „*Az ember és a föld*” (*Mensch und Erde*) című könyve (1913) és későbbi tanulmányai a radikális ökológiai gondolkodás alapművei. Klages 1913-ban manifesztumot intézett a német fiatalokhoz, amelyben a technikai civilizáció veszélyeire figyelmeztetett és utalt az emberiség történetében rejlő önmegsemmisítő tendenciára. Szerinte *a legtöbb ember nem él, hanem csak létezik*, egy olyan foglalkozás rabszolgájaként, amelyik a nagyüzemek szükségleteinek mechanikus kielégítője, ezek az emberek a pénz szolgáltói, a részvényárfolyamok delíriumának foglyai, stb. (Klages, 1956)

Klages kritikája egyértelműen az ipari társadalom, annak munkaszervezési módjai, az absztrakt pénzügyi spekulációk és nagyvárosi szórakoztató ipar ellen irányul, azaz minden ellen, amit modernnek gondolhatnánk. Klages szerint az élet állandó megújulási folyamat, amennyiben ezt akadályozzuk, vagy kioltjuk, akkor a földgolyót örök időkre elszegényítjük, ezért nem harcolni kell a természettel, nem leigázni kell azt, hanem éppenséggel az élet védelme érdekében gondosan védeni kell. Erre (az akkori) civilizáció alkalmatlan, mert az nem más, mint a természettudomány, a technika és a kapitalizmus olyan erősen agresszív jellegű szövedéke, amit csak a kereszténység létezése tesz valamilyen szinten elviselhetővé.

Ebből a gondolatrendszerből levezethető az „élet” fogalma, ami ilyen értelemben a társadalom erkölcsi felfogásával szembeni meghatározó erő. Minden kultúra csak akkor tekinthető legitimnek, ha elvei összhangban vannak az életfelfogás korábban említett szemléletével. Ez a koncepció radikális fordulatot jelent a korábbi elképzelésekhez képest, mert megfordítja az irányt: ami korábban a haladást, a fejlődést ígerte – azaz a tudományos alapú gondolkodás és ennek technikai realizálása – az Klages szerint valójában megsemmisítő hatású. Amennyiben Klages vízióját még kiegészítjük a 19. század vívmányainak felsorolásával – a pénzgazdálkodás radikális átalakításával, az ipari munka fokozódó szervezettségével, a szórakoztató ipar térhódításával – akkor napjainkban is elgondolkoztatóak ezek a figyelmeztetések. A német életreform-mozgalom ezen korai „kánonjában” már legalább három „hang” szólal meg: a vallásos irányultság, a szociális mozzanat és a természethez fordulás. De hiányzik még a koncepcióhoz az összhang, az elméleti alapozás, így a „szólamok” még disszonánsak.

A német életreform-mozgalom nyitányát egy 1912 májusában a brémai iskolareformerek „*Roland*” című folyóiratában megjelent cikk jelenti. Ebben az iskolareformok szükségességének igazolására törekvő – „*Dem System gilt unser Kampf*” címet viselő – írásban a szerző az állami iskolák merevségét kifogásolja, mert azok minden újítási szándék ellen vannak. A változás igénye a szerzőnél nem valamiféle szolid szervezeti átalakulást jelent, hanem radikális változást követel. Ennek lényege úgy foglalható össze, hogy új ismereteket csak úgy tudunk

elsajátítani, ha azokat újólaj megéljük, tehát a tapasztalat fontosságát hangsúlyozza. Az új generáció annál eredményesebb és értékesebb ismeretekhez jut, amennyivel radikálisabban elutasítja az ismeret átszármaztatásának korábbi módját és e helyett a múlt azon megszűrt örökségét fogadja be, amit ő maga is átélt (Oelkers, 1992). Ebből az írásból kitűnik az is, hogy az iskolai élet átalakítását egyfajta „harcként” („Kampf”) képzelik el, mert „az egymásnak ellentmondó és egymást keresztező vélemények zavaros hálójából az egyetlen kivezető út – a harc lehet” (idézve Oelkers, 1992:186). Tehát a radikalizálódás és a tapasztalatszerzés fontosságának a hangsúlyozása az új mozzanat.

Magyarázatra szorul még a *mozgalom* elnevezés használata, ez azzal függ össze, hogy az életreform-konceptió meghaladja a szokványos intézményi reform kereteit, de még a társadalom keretein belül akar változtatást elérni. A mozgalom kifejezés használata egyrészt a törvényes keretek között tartott dinamizmusra, másrészt a lokális, helyi szerveződési szintről való kilépést és a tartományi vagy országos szintű kiterjedésre utal. Akik még az életreformereknél is radikálisabbak és kilépnek ebből a rendből, azok az anarchisták a maguk radikális, egész társadalmat megváltoztatni akaró koncepcióival (Mikonya, 2009).

Az életreformer elnevezést csak a reformerek és reformpedagógusok egy része vállalta fel, főleg azok, akik az iskolán kívüli világban akarták reformeszméiket megvalósítani. Német körülmények között ennek a mozgalomnak a leghatékonyabb megvalósulási formája az ifjúsági mozgalomban következett be, és az sem véletlen, hogy ez éppen egy gimnáziumban vette kezdetét.

A német ifjúsági mozgalom lényegét tekintve intézmény-ellenesnek mutatkozott. Tevékenységének a társadalmi gyakorlat szükségleteiből kellett kikristályosodnia, egy olyanfajta koncentrátumként, amelyben a társadalmi egység a legfontosabb. Ez a motívum messzemenően megjelenik az ifjúsági mozgalomról kialakult képben, ennek ékes bizonyítékai az 1913 októberében a „Hohen Meißner” hegyen tartott ifjúsági gyűlésről tudósító írások.

A német ifjúsági mozgalomra több teoretikus nézetei is hatottak, így többek között *Gustav Wyneken* (1875–1964) nézetei iránt is fogékonyság mutatkozott ebben a körben. Az evangélikus családból származó *Wyneken* filozófiatörténeti és kultúrakritikai nézetekre alapozva az önálló sajátos jelleggel bíró ifjúsági kultúra megteremtésének és fenntartásának szószólója. Az ifjúkor legfontosabb ismérvének az *önmagára találást, az önkifejezést és önmegváltást* formáinak megjelenését tekinti. Magának az önmegváltás kifejezésnek a használata utal *Wyneken* teológiai előképzettsége mellett a német ifjúsági mozgalomra akkoriban jellemző vallásos tisztaságra és „*életszentségre*” törekvő mozzanatokra. *Wyneken* 1901-ben *Hermann Lietz* ilsenburgi intézetében kerül szorosabb kapcsolatba a reformpedagógiai mozgalom kezdetét fémjelző *Landerziehungsheim*-mozgalommal. 1906-ban *Wyneken* útjai elválnak *Lietz*-től és „*Freie Schulgemeinde Wickersdorf*” elnevezéssel önálló iskolát alapít *Paul Geheeb*-bel együttműködve. Ebben az iskolaközösségben az ifjúság *szabadon és önállóan* munkálkodhatott önmaga képzésén és *saját kultúrájának* megteremtésén. *Wyneken* a legfőbb feladatát abban látta, hogy a reformpedagógia gondolkörén belül, előadásokkal, konferenciákon való részvétellel, újságcikkkel népszerűsítse az ún. „*a szabad iskolaközösségeket*” (*Wyneken*, 1913:86). Ezek a közösségek a patriarchális jellegű *Lietz*-féle modellel szemben demokratikusabbak, számolnak a tanulók szabad véleménynyilvánításával és ezt dinamizáló tényezőként beépítik pedagógiai rendszerükbe. Ez lényegében új oktatási módszerek alkalmazását, többféle tanulási technika és az iskolai szigor enyhítését jelenti. *Wyneken* – *Lietz*-hez hasonlóan – foglal állást a családi nevelést

illetően. A családot csak *gondozási feladatok* ellátására tartja alkalmasnak, a nevelést a bentlakásos iskolai közösségre bízna. Konceptiójában rendkívül fontos szerepet kap a többféle hierarchikusan szervezett bizottságok rendszere és a tanulói önkormányzat szerepének felértékelése. Wyneken az ifjúsági kultúra („Jugendkultur”) fogalmában összegzi az ifjúsági mozgalmakból, a kultúrakritikából és a radikális reformpedagógiából eredő hatásokat. Wyneken 1913-ban, tehát az I. világháború kitörése előtt *„Schule und Jugendkultur”* című művének megjelenésekor még úgy véli, hogy az emberiség sorsán individuális reformok útján lehet javítani. Független íróként lényegében kitartott ezen nézetei mellett egészen 1934-ben bekövetkezett haláláig. Az életreform-kánon Wynekennél újabb két mozzanattal bővül: az *önszerveződés* fontosságának hangsúlyozásával és a *család szerepének minimalizálásával*. Ezen utóbbi döntés hátterében minden bizonnyal a német kultúrára jellemző erős patriarchális családi kötődés oldásának szándéka áll, mert az *„apák konzervatizmusa”* akadályozta, lassította a *„mozgalmi lendületet”*.

Ez azt is jelenti, hogy az ifjúsági mozgalom nem homogén képződmény, hanem *sokféle irányzat találkozási pontja*, erre kiváló példa a filozófus, jogász, matematikus képzettségű tanáregyéniség *Leonard Nelson* (1882–1927) munkásságának megismerése. Elmondható róla, hogy irányzatokhoz, eszmetörténeti áramlatokhoz történő hozzárendelése nem egyszerű feladat, mivel munkásságát az *anarchizmus, a reformpedagógia, az életreform-mozgalom, sőt, az ifjúsági mozgalom keretei között* valósítja meg. A polgári családban született Nelson felmenői között zsidók és hugenották találhatók és ezt a kultúrát viszi ő is tovább. Heidelbergben, Berlinben és Göttingenben tanul matematikát és filozófiát, de művészettörténeti, pedagógiai és pszichológiai szemináriumokat is felvesz. Nelson 1909-ben habilitál Göttingenben, a professzori kinevezésére viszont még tíz évig várnia kell, mert *„a kritikus gondolkodás és a tehetség kombinációja bizony megnehezíti, vagy meg is akadályozhatja az előbbre jutást a német egyetemeken”* (Heydorn, 1974:10). Nelson érdeklődése egyre inkább az ifjúsági mozgalom felé irányul, 1913 októberében ő fogalmazza meg a felhívást a „Hohen Meißner”-en tartott ifjúsági nagygyűlésre. Ez nagyon jelentős ideológiai impulzus volt az ifjúsági mozgalom számára, és számos későbbi csoport tekinti kiindulópontnak ezt az eseményt. Ezen csoportosulások fiataljai aztán később hazafias lelkesedésből önkéntesnek jelentkeztek a frontra az I. világháborúban. Nelson ezzel már nem értett egyet, katedrájáról az utolsó pillanatig a népek békés egymás mellett élése mellett érvelt az expanzív nemzetállamokkal szemben. A háború és az utána következő zavaros viszonyok ugyan megnehezítették Nelson életét, de ő nem vesztett korábbi lendületből és 1924-ben Walkemühlében még internátust alapít, és itt teljes egészében megvalósíthatja korábbi pedagógiai ambícióit. Nelson társadalom-felfogása sajátos, antimarxista színezetű, mert kiindulópontja az *osztályharc helyett az emberi méltóság tisztelete*, amely az ember tudatos önmegvalósító képességén alapul. Ez a szocializmus liberális-individualista koncepciója, mely szerint az egyén cselekedeteiben autonóm és önmagára van utalva, és önállóságában semmiféle állami hatalom nem akadályozhatja. A gazdasági szerkezet tekintetében elfogadja a piacgazdaság létezését, egyúttal megállapítja, hogy a szegénység miatt az elnyomottak nem élhetnek képességeik szerint, így azok elsorvadnak. Az elnyomás oka pedig a monopolkapitalisták kegyetlensége, akik semmiféle etikai normát nem tartanak tiszteletben.

Nelson az erkölcsi törvényről írott értekezésében az individualista törekvések etikai szempontú korlátozására szólít fel, mivel azok jellegét az emberi méltóságra alapozott viszonyok határozzák meg. Ez az etikai kiindulás az alapja a Nelson által

1918-ban alapított Nemzetközi Ifjúsági Szövetségnek („*Internationale Jugendbund*” – a továbbiakban rövidítve: IJB). Ez a szervezet arra törekedett, hogy a tudományosság alapján, *belátás és beláttatás útján érjen el társadalmi változásokat*.

Nelson a pedagógia terén is jelentőset alkot. Egyik jómódú támogatója ugyanis 1924-ben egy üres gyártelepet adományozott neki azzal a céllal, hogy itt oktatási intézményt hozzon létre. Nelson visszaemlékezve a Hermann Lietz-nél tett látogatásra, rögtön egy reformpedagógiai orientáltságú internátus alapítására szánta el magát. Ehhez megnyerte élettársa, *Minna Specht* segítségét, aki később, a II. világháború után a híres „*Odenwaldschule*” alapítója lett, így folytatva ezt a most kezdődő láncolatot. Az internátusban alkalmazott pedagógiai módszerek egyesítették a reformpedagógia és az „anarchista” gyakorlat legfontosabb elemeit: az internátusban koedukált, kiscsoportos projektekben dolgoznak a tanulók, a tanárokkal tegeződtek, a minimálisra csökkentik a kívülről megtanulandó szövegeket és az egyéni munkavégzést preferálják. Fő célnak a megfigyelőképesség szisztematikus kialakítását és az ideológiamentes, önálló, szabad, kritikus gondolkodás képességének fejlesztését tekintik.

Nelson teljes egészében elveti az autoritásra és az engedelmességre szoktató módszereket, viszont fontosnak tartja a spontaneitást, és ezt a pedagógiai tevékenység hajtóerejévé transzformálja (Mikonya, 2009). Itt nincs hagyományos értelemben vett osztályozás, értékelés, viszont a szülők és a vendégek az egymás számára szervezett kiállításokat, bemutatókat ünnepként élik meg. Fontosnak tartják, hogy a csoportok egymás között is megosszák munkájuk eredményét. Az itteni módszertani repertoárban fontos szerepe van az úgynevezett szókratikus dialógusnak. Ez az ókori görög filozófus, Szókratész által gyakorolt metodika arra irányul, hogy a beszélgetőpartner maga döbbenjen rá az igazságra rásegítő kérdések segítségével. A módszer régóta ismert, de időigényes volta miatt nagyon ritkán alkalmazzák. Nelson 1922-ben egy a Pedagógiai Társaság számára tartott előadásában részletesen is kitért a módszer technikai alkalmazására. E szerint ez nem más, mint *az igazság diskurzus útján történő keresése*. A technikában Szókratészhez képest az a változás, hogy nem egyénileg, hanem csoportban zajlik a megbeszélés. A dialógus tárgya lehet egy előre megadott téma, pl. egy probléma, valamilyen tézis vagy állítás megbeszélése. A beszélgetések leggyakoribb témája a hétköznapi élet valamilyen tapasztalata. A párbeszéd folyamán lassan tisztul ki a gondolatmenet: ennek egyik lépéseként elválasztják egymástól az empirikus és a filozófiai tartalmat. A cél az, hogy *az előítélet értelmi alapú ítéletté alakuljon át*, tehát a kritikus felülvizsgálat eredményeként a felületes tapasztalati alapú ítéletből a következetes gondolkodás és a vita után tiszta, értelmi alapú ítélet jöjjön létre. A dialógus így egyúttal a logikus gondolkodás iskolája is. A diskurzus során nagyon fontos a konszenzusra törekvés. Ez feltételezi azt, hogy az emberiség képes az értelmes indokok elfogadására és betartására. Ezért a módszer a demokratikus gondolkodás iskolája, mert nem az lesz a nyertes, aki a lehangosabban kiabál, hanem az, aki a legjobb érveket hozza fel. Nelson úgy vélte, hogy ez a fajta beszélgetés közelebb hozza egymáshoz az embereket, mert artikulálódhatnak a konkrét személy elképzelései, de egyfajta pluszként – utópista hozzájárulásként – kifejeződhet benne a demokratikus társadalom értékrendje is.

Ez a részletező mikrotörténeti példa egyrészt a német életreform-mozgalom összetevőiben rejlő igen *változatos kombinációs lehetőségekre* utal, amelyek eredményeként alapvetően ellentétes tendenciák kerülnek egymás mellé, azzal a céllal, hogy erősítsék a mozgalmat. A másik sajátosság abban rejlik, ahogy a nem egészen tisztán körvonalazódó filozófiai alapok, hogyan eredményeznek *methodikai*

megújulást. További jellegzetesség az is, hogy egy-egy mozgalmi csoport hatékony működtetésének létszámbeli korlátai vannak, nem a tömegeket akarják meghódítani, hanem maximum 100-120 fős erős összetartó közösségeket hoznak létre.

Érdekes, hogy *Linse* az ifjúsági mozgalmat az életreform-mozgalomhoz hasonlítja és mindkettőben a *menekülés mozzanatát* találja azonosnak. (*Linse*, 1986) A menekülést a 19. századi társadalom realitása és a modernizáció következményei elől. Az ipari társadalom hatását fenyegetőnek tekintik, mert ez ténylegesen új veszély-helyzeteket hozott magával, mindezek a hatások erősen foglalkoztatták a fiatalokat és tanácsadóikat és egy *kiút-keresési folyamatot* indukáltak. Az első világháború borzalmas tapasztalatai csak megerősítették ezt a tendenciát és fokozták a reménytelenséget. Ennek ellenhatásaként artikulálódott egy olyan erős szövetségi alapra épülő állam iránti igény, amelyik a népből eredő szükségleteket elégíti ki. Ez a motívum megjelent az életreform-mozgalomban is olyan formában, hogy *elutasítják a modern társadalmat, a nagyvárosi élet anonim szabadságát, az erkölcsiség hanyatlását és a hétköznapi élet szervezésének szigorúan ökonomikus gyakorlatát.*

Ezekből az indítékokból ered az életreform-mozgalmat alkotó csoportosulások tarka sokszínűsége: ilyen a *földreform-mozgalom, a testkultúra-mozgalom, a honismereti körök keletkezése, az antialkoholista-mozgalom, az öltözködési reformot preferálók körei, a nudizmus híveinek tömörülései, a szexuális életet forradalmasítók (eugenikusok), a természetgyógyászat és a természetes táplálkozás híveinek köre.* Mindezen mozgalmak alapvető célja az ipari társadalomban élők mindennapi életének megváltoztatása. Céljukat *nem politikai úton, hanem magánjellegű csoportosulások és független egyesületek segítségével* akarták elérni. Ezek a csoportok eltérő taktikát választottak céljaik megvalósításához, voltak közöttük agresszívabbak, mások megelégedtek a propagandával, vagy csak saját példamutatásukra hagyatkoztak, abban reménykedve, hogy így követőkre találnak.

Az életreform-mozgalom tehát lényegében minden egyes résztvevő saját életének a megváltoztatását akarta elérni oly módon, hogy a vele azonos nézeteket vallókkal közösséget alkosson, ezzel mintegy többletet, támaszt nyerve e célok realizálásához. Így számos közösség, néha szekta-szerű szerveződést mutató egyesülés is keletkezett, ezek mindegyike kereste a publicitást és a nézeteikre fogékony célszemélyek többnyire a nagyvárosok lakói közül kerültek ki. Némelyik mozgalom nem csak menekülési lehetőséget kínált az ipari társadalom és a tömegkultúra rémségei elől menekülőknél, hanem vonzerejének növelése érdekében még mindenféle *utópiákat* is kínált. Az utópiák annál vonzóbbnak bizonyultak minél nagyobb távolságot tartottak a jelen állapotoktól: ilyenek a teozófiával kapcsolatos csoportosulások, az aszketikus vegetariánusok mozgalmi, a holisztikus életmodell követői. Német társadalmi környezetben ismertek még és mély népi beágyazódottságuk miatt hatásosak a populáris nézetek *a nép eredetével kapcsolatos mítoszokról és a faji-gondolat körül kialakuló csoportok.* Ezen utóbbi gondolatrendszer később sok-sok félreértéshez és manipulációhoz vezet, aminek sokszor még a kritikus gondolkodók is áldozatul estek.

Ennek a sokszínűségnek természetes velejárója, hogy nem alakul ki szorosra zárt, egységes mozgalom, a regionális szerveződési szint mellett, a kommunákba történő elzárkózásig minden variáció előfordul.

Az életreform-mozgalmak további ismert képviselője a befolyásos illusztrátor *Hugo Höppener*, azaz ismertebb nevén „*Fidus*” és az ő műve a „*Hohe Wacht*” („A magas vártán”) című alkotás.

A kép a híressé vált úgynevezett „Meißner-formula” szimbolikus megjelenítése. Kifejezi a német ifjúság egységét abban, hogy „A szabad német ifjúság saját elhatározásából, saját felelősségére, belső meggyőződésből vezetve kívánja a maga életét formálni. Ezen belső szabadság eléréseért, érdekében minden körülmények között kiáll.”

Az életreform-mozgalom szempontjából még egy érdekes kiegészítést is tartalmaz ez a dokumentum, e szerint: „A szabad német ifjúság minden rendezvényére érvényes, hogy azok alkohol és nikotin mentesek” (idézi Oelkers, 1992:187).

Fidus képén a természet a szabad test kultuszaként jelenik meg, amelyik a test és a lélek és az élettér harmóniáját sugallja. A „Hohe Wacht” című kép a meztelen férfiszövetséget mutatja be egy stilizált, az életet szimbolizáló nap alatt. Ez körbe van véve tavaszi motívumokkal, amelyek két meztelen nőalakba mennek át. A nőalakok szimmetrikusak, de külön-külön vannak megjelenítve, anélkül, hogy érintenék a férfiak szövetségét. A nemek között egyfajta imaginárius határ van, a kép a nemek erotika nélküli tisztaságát szimbolizálja, azaz a nemek nem lépnek egymással kapcsolatba, tehát nem az ösztönök kielégítésének célpontjai, hanem a természetesség megnyilvánulásai. A természetesség nem a csupasz mezítelenség, hanem inkább a test esztétikai megjelenítése. Nem a szerelem felszabadító erejét és dinamikáját ábrázolja a kép, hanem az új társadalmi rendet. A „Hohe Wacht” c. képen a természet és a társadalom harmonikus kapcsolatban van egymással. De ezt a törekvést veszély fenyegeti, a férfiaknak és a nőknek külön-külön is, és egymással összefogva óvatosnak kell lenniük a rájuk leselkedő külső és a belső veszélyekkel szemben. Fidus még egy jelmondatnak tekinthető megjegyzést is fűz alkotásához: „*Legyünk igazak – legyünk természetesek és szeressük a szépet!*” (Fidus, 1913:69)

Ezt a felhívást naturalisztikus tanításként is értelmezhetjük. Szerinte a mezítelenség esztétikai értelemben a tisztaság szimbóluma. Leplezetlenül viszont csak az egészségeset és a szépet szabad megmutatni, a csúnyát és a beteget nem – vallja különösebb indoklás nélkül Fidus (Fidus, 1913). Ezt a meztelen szépséget példamutatónak és a német morál részének tekinti és koncepciója szerint ezt az eszmeiséget a fiataloknak diadalra kell vinniük.

Ez a politikai programot is adó életreform-koncepció a *művészet propaganda-célú bevonásával, a német misztikus gyökerek felélesztésével és „harcra” ösztönző következetességével* tovább színesíti az életreform-kánon egyébként is sokszínű világát.

A német életreform-mozgalomban sajátos tartalommal jelenik meg a polgárosodás és annak reprezentánsa a „Bürger” fogalma, ugyanis ez nem azonos a szolid városi polgárral, de azzal a felelős állampolgárral sem, aki elfogadva teljesítendő kötelezettségeit, kinyilvánítja a jogát arra, hogy egyéni arculatú individuum legyen. A polgár itt sok esetben „*inkább olyasféle felnőttet jelent, aki elárulta a fiatalságot és az idealizmust, s valamilyen kicsinyes szolgai konzervativizmusban keresett menedéket*” (Erikson, 2002:331). Ez a gondolat azt az illúziót kelthette, hogy minden ami „normális” romlott, és minden, ami illendő az gyenge, ezért a serdülő fiatalok lázadó társaikkal együtt – a vándormadarakhoz („Wandervogel”) hasonlóan – a *természettel való romantikus egységbe menekültek*.

Közben kinevelődtek ennek a mozgalomnak az elhivatott, hitvalló, elkötelezett nem egyszer karizmatikus jegyeket mutató vezetői, akik jelentős hatást fejtettek ki kortársaikra. Ezzel párhuzamosan megjelent a német ifjúsági kultúrában egy másik típus, a „*magányos zseni*” alakja, aki naplót, verseket és értekezéseket ír, fő megnyilvánulási formája az irodalom.

Mindezen tevékenységek közös vonása volt az apák, mint befolyásoló hatalmi tényezők kizárása és csatlakozás valamilyen misztikus-romantikus entitáshoz, a természet, a szülőhaza, a művészet, az egészség-kultusz mozgalmához (Erikson, 2002). Csírájában már az I. világháború utáni években megjelenik az a gondolat, hogy a szülők nem számítanak, kevésbé alkalmasak az új elképzelések megvalósítására, hiszen az ő nemzedékük válságba vitte az országot, a kiút csak az lehet, ha a fiatalság maga veszi kézbe saját sorsának az alakítását. Ezek a mozzanatok végletesen eltorzulva és kiegészülve az élettér fogalmával megjelennek és felerősödnek a későbbi nemzeti-szocialista ideológiában. Ugyanis *„minden ember és minden csoport rendelkezik a történelmileg meghatározott tér-idő fogalmak olyan korlátozott leltárával, amely meghatározza a világgépet, a gonosz és az eszményi prototípusokat és az élettervet. Ezek a fogalmak uralják a nemzet törekvéseit és jelentős kiválóságához vezethetnek, de ugyanakkor szűkítik is egy nép képzeletét, s így katasztrófát vonhatnak maguk után”* – ahogy a németek esetében ez be is következett (Erikson, 2002:341).

Egy további az életreformot preferáló eszmei csoport a *természetesség* elvét hangoztatókból került ki. Szerintük az élet megváltoztatásához és az „igaz” élethez szükséges a természetes gyógymód, az étrend szigorú szabályozása, a természetvédelem, a természetes életvitel, a természetes ruházat, továbbá figyelni kell az emberben meglévő természetes vonásokra is. Az oktatásban pedig a természetes anyagokra, a természetes módszerre, a természetes éneklés és tánc, a természetes gimnasztika és az élő természetben végzett megfigyelés kiemelten fontos.

Egy további csoportosulás a test fontosságát, mint az életreform-mozgalom egyik legfontosabb alapmotívumát emeli ki. Egy másik pedig az életre leselkedő misztikus és apokaliptikus látomásokra alapozva igyekszik megmenteni az emberiséget és különösen az ifjúságot (Skiera, 2005).

Természetesen nem szabad elfelejtenünk azt, hogy az életreform-mozgalom, mint deklarált civilizációkritikai háttér mintegy megelőlegezi a reformpedagógiát. A pedagógiai reformmozgalmak térnyeréséhez természetesen még további fontos történések kelleneek. Oelkers mértékadó véleménye szerint azonban nincs éles cezúra a korábbi korszakok pedagógiai reformgondolatai és a századforduló táján kibontakozó pedagógiai reformtörekvések között. Az életreform-gondolat és a reformpedagógia időleges összekapcsolódása egy további sajátos német jellegzetesség. Az „új” nevelési elgondolás kezdeti eseményeként több reformpedagógiai koncepció is realizálódott, ilyenek

- 1889-ben az abbotsholme-i *Reddie*-féle reform-intézet megalapítása,
- 1890-ben II. Vilmos német császár közoktatási reformja,
- 1900-ban *Ellen Key* művének *„A gyermek évszázada”*-nak megjelenése,
- 1912-ben a genfi Rousseau intézet megalapítása, ez volt ugyanis az első olyan tudományos intézet, melyik az „új” nevelés kérdéseivel részletekbe menően foglalkozott (Oelkers, 2006).

Összegezve megállapítható, hogy az újonnan megjelenő reformpedagógiai koncepciókban az életreform-elképzelések több eleme is megjelent, úgy mint a természetesség elvének érvényesítése, a test kultuszának felerősödése, a tananyagra koncentráció helyett a gyermek egyéni szükségleteit figyelembe vevő nevelési koncepciók és még sok más részmozzanat.

A német életreform koncepció összefoglalása

A kánonok olyan szabályrendszerek, értelmező közösségek, melyek meghatározzák bizonyos kor elvárás- és értékrendszerét. A kánonalkotás két fő eljárása a *kiválasztás* és az *értelmezés*, melyek segítségével a kanonizált szövegeken keresztül az adott kultúrán belül működő uralkodó elit és ennek akarátát a különböző szakmai csoportok irányába közvetítő tudáselit fenntartja saját érdekeit (Németh, 2008).

A német életreform-mozgalom kánonjának diszciplináris elemei kezdetben leginkább a szociális érzékenységre ügyelő tudományok köréből kerültek ki, így a teológiai-filozófiai, a lélektani, a pedagógiai, a szociológiai és a társadalomtörténeti kiindulás a meghatározó, amit a későbbiekben kiegészít és színez a művészeti ágak sokfélesége és néprajzi elemek integrálása. Ezen megnyilvánulások leghasznosabb formája pedig nem más, mint a sokféle, változatos stílusú és tematikájú, a kor kérdéseire gyorsan reagáló folyóiratok megjelentetése. Tartalmi összetevőit tekintve a német életreform-kánon a következő összefoglaló táblázat szemlélteti:

A német életreform-kánon összefoglalása

Az összetevők megnevezése	Az összetevők megnyilvánulása
új spiritualitás	antropozófia, teozófia, reform-kereszténység, germán-újpogány és szinkretikus mozgalmak
szociális szempontok	az emberek a pénz szolgálói
civilizációkritika	menekülés mozzanatának megjelenése kiút-keresési folyamat
a természethez fordulás	a természettel való romantikus egység hangoztatása
intézmény-ellenesség	saját kultúra megteremtésének igénye
radikalizálódás	életszentségre törekvés
A tapasztalatszerzés fontossága.	társadalmi változások elérése beláttatás útján
A család szerepének minimalizálása.	lázadás az apák konzervatizmusa ellen a család csak gondozási feladatokat lánson el
magánjellegű csoportosulások és független egyesületek létesítése	az önszerveződés jelentősége
az osztályharc helyett	az emberi méltóság tisztelete
a művészet propaganda-célú bevonása	folyóiratok, nyomatok, röplapok
az igazság diskurzus útján történő keresése	az előítélet alakuljon értelmi alapú ítéletté
a német misztikus gyökerek felélesztése	a nép eredetével kapcsolatos mítoszok és a fajigondolat felélesztése
az önkifejezés és önmegváltás keresése	változatos kombinációs formák, utópiák megjelenése

Irodalomjegyzék

- HEYDORN, H-J. (1974): Einführung. In: Nelson, L. (Hrsg.): *Ausgewählte Schriften*. Frankfurt/M., Köln.
- ERIKSON, E. H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Budapest: Osiris Kiadó .
- FARKAS, R. (2008): Lebensformen in der Donaumonarchie. Personen, Vereine und Netzwerke. In: Hopfner, J. és Németh András (Hrsg.): *Pädagogische und kulturelle Strömungen in der k.u.k. Monarchie* Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 11-26.
- FIDUS (1913): Zu meinem Bilde „Hohe Wacht“. In: *Freideutsche Jugend. Zur Jahrhundert Feier auf dem Hohen Meissner 1913*. Jena.
- KERBS, B., & REUCKE, J. (1998, Hrsg.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen. 1880-1933*. Wuppertal: Peter Hammer Verlag.
- KISS Endre (2005): az életreform-törekvések filozófiai alapmotívumai. In: Németh András – Mikonya György & Skiera, E. (szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója* Budapest: Gondolat Kiadó, 40-47.
- KLAGES, L. (1956): *Mensch und Erde*. Zehn Abhandlungen. Stuttgart.
- MIKONYA György (2009): *Rend a rendtelenségben, avagy a szabadság útvesztői – anarchisták és nevelés*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- NÉMETH András (2002): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In: Németh András (szerk.): *Reformpedagógia- történeti tanulmányok* Budapest: Osiris Kiadó, 25-43.
- NÉMETH András (2005a): Az életreform és annak magyar pedagógiai recepciója: életreform és művelődési reform. In: Németh András, Mikonya György és Skiera, E.(szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója* Budapest: Gondolat Kiadó, 69-98.
- NÉMETH András (2005b): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- NÉMETH András (2008): A néptanítói tudás konstrukciója. Az elemi népoktatás enciklopédiájában (1911-1915). *Iskolakultúra*, 5-6. 86-103.
- OELKERS, J. (1992): *Reformpädagogik. Eine kritische Dogmengeschichte*. Weinheim und München: Juventa Verlag.
- OELKERS, J. (2006): Reformpädagogik vor der Reformpädagogik. *Paedagogica Historica*, 42. 1-2. 15-48.
- SKIERA, E. (2005): A civilizáció és gyógyulásának útja – Carpenter műve alapján kibontakozó nemzetközi dialógus a kultúrákritikáról és életreformról. In Németh András, Mikonya György & Skiera, E. (szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója* (pp. 48-63). Budapest: Gondolat Kiadó.
- WOLBERT, K. (2001): Die Lebesreform. Anträge zur Debatte. In: Buchholz, et al. (Hrsg.): *Die Lebesreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben*. Band. I. Darmstadt: Heuser Verlag.
- WYNEKEN, Gustav (1913): *Der Gedankenkreis der Freien Schulgemeinde*. Jena